

Ковбасюк С.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

старший викладач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК СПАДЩИНА ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ

Традиційний інституціоналізм розвивався на основі розуміння людини як біосоціальної істоти, керованої вродженими інстинктами і обмеженої в своїй поведінці рамками сформованих суспільних інститутів. Для розуміння причин колективістського вибору поведінки тієї чи іншої людини, важливо відзначити, так зване інституційне середовище. Засновник економічного інституціоналізму Торстейн Веблен називав інституційним середовищем культурні норми і традиції, підкреслюючи, що інститути не стільки обмежують, скільки направляють, полегшують і заохочують людську діяльність, формують зв'язки між людьми і роблять поведінку індивіда зрозумілою і передбачуваною.

На думку Веблена інститут за своєю природою має властивості «безперервності» (спадковості), оскільки є самовідтворюваним соціальним феноменом. Як і біологічний ген, інститут теж передає інформацію, але не в біологічному, а соціальному середовищі шляхом імітації і навчання. «Як і вся людська культура, – писав він, – це матеріальна цивілізація являє собою систему інститутів – інституційну структуру (fabric) і інституційний розвиток (growth). Але інститути є результатом звички. Розвиток культури – це кумулятивна послідовність надбання звичок » [1, с. 8].

Для так званого «старого» або класичного інституціоналізму характерним є еволюційний підхід у дослідженні інституційних змін. Інститути є результатом процесів, що відбувалися в минулому, і, отже, не перебувають у повній згоді з вимогами теперішнього часу. Навколишнє середовище, умови та потреби суспільного життя, під дією яких відбувається пристосування і проводиться відбір, змінюються день у день, і кожний наступний стан суспільства, ледве встигнувши закріпитися, вже виявляє тенденцію до старіння.

Таким чином, «соціальні інститути не тільки самі є результатом процесу відбору і пристосування, що формує домінуючі або пануючі типи відносин і духовну позицію; вони в той же час є особливими способами існування суспільства, яке утворює особливу систему суспільних відносин і, отже, в свою чергу виступають дієвим фактором відбору » [2, с. 200 - 202].

Представники «нового» інституціоналізму продовжили традицію дослідження інститутів з точки зору ціннісного і традиційного середовища їх функціонування. Акцентуючи увагу на неформальному аспекті функціонування інституту Дуглас Норт виділяє три головні складові інституту: а) неформальні обмеження (традиції, звичаї, соціальні умовності); б) формальні правила (конституції, закони, судові прецеденти, адміністративні акти); в) механізми примусу, що забезпечують дотримання правил (суди, поліція, тощо) [3, с. 23].

В цілому ж поява тих чи інших організацій і установ обумовлена інституційної матрицею. Так, якщо інституційна система заохочує бандитизм, виникає організована злочинність; якщо ж заохочується виробництво, то виникають виробничі організації (фірми). Значну роль в цьому процесі відіграє інституційна спадщина.

Так Д. Норт зауважує: «Оскільки древні племена існували в неоднакових природних умовах, у них розвивалися різні мови і відповідно різному життєвому досвіду – складалися різні ментальні моделі для пояснення навколишнього світу. Ці мови і ментальні моделі задавали неформальні обмеження, які становлять інституційну систему племені і переходили з покоління в покоління у вигляді звичаїв, табу і міфів, що забезпечувало культурну спадкоємність. Нівелювати відмінності ментальних моделей, існуючих у свідомості членів того чи іншого суспільства, і передавати уніфіковані подання від покоління до покоління дозволяє спільність культурної спадщини [3, с. 35].

В архаїчних суспільствах саме культура забезпечувала комунікацію між людьми; виступаючи в формі релігійних вірувань, міфів, заповідей, вона несла в собі також загальновизнані пояснення явищ, що виходять за рамки

безпосереднього досвіду. Трансформація цих систем в соціальні структури здійснюється за допомогою інститутів. Між ментальними моделями і інституціями існує тісний зв'язок. Ментальні моделі – це внутрішні уявлення, що формуються когнітивними системами індивідів для витлумачення оточуючого світу. Інститути – це зовнішні (для свідомості) конструкції, створювані людьми для того, щоб структурувати і упорядкувати цей навколишній світ.

Неоінституціоналісти акцентують увагу на амбівалентності інститутів: інститути і обмежують поведінку, і в той же час роблять її можливою. Існування правил передбачає наявність обмежень, проте такі обмеження відкривають нові можливості для вибору дій.

Як зазначає Дж. Серл, ментальні репрезентації інституту або пов'язаних з ним правил відіграють конститутивну роль, оскільки інститут може існувати тільки тоді, коли у людей є певні пов'язані з ним вірування і думки. Отже, інститут – це особливий тип соціальної структури, яка містить потенційно кодифіковані і (явно або іманентно) нормативні правила інтерпретації та поведінки [4, с. 15].

Щоб закони були інституалізовані, вони повинні стати звичкою, перетворитися в звичай. Існують закони, якими повсюдно нехтують і які ще не отримали статус правила, звичаю. Закони, які не дотримуються – це не інститути. Щоб нові закони стали інститутами, повинен існувати примусовий механізм їх дотримання аж до того моменту, коли поведінка у відповідності з ними стане чимось буденним і отримає нормативний статус [5, с. 34].

Структуруючи, обмежуючи і заохочуючи індивідуальну поведінку, інститути можуть впливати на здатність і дії агентів фундаментальним чином: вони можуть змінювати їх устремління, а не просто обмежувати їх або сприяти їх здійсненню. Звичка – ключовий механізм такої трансформації. Інститути – це соціальні структури, які формують історичні причинно-наслідкові зв'язки, в якійсь мірі підносячись над індивідуальними звичками думки і дії.

Інститути утворюють своєрідний ландшафт, контури якого формують образ самого соціуму. Вони сприяють не тільки структурно-функціональному з'єднанню індивідів що складають соціум, але і їх достатньо чіткій диференціації [6, с. 26].

Через те, що інститути одночасно і залежать від діяльності індивідів, і обмежують цю діяльність, і формують її, за допомогою такого механізму зворотного зв'язку вони мають здатність до самозбереження. Отже, інститути – це не тільки об'єктивні структури, існуючі «десь зовні», а й суб'єктивні структури людської дії у нас «в голові». Таким чином, інститут служить сполучною ланкою між ідеальним і реальним. Парні поняття звички і інституту можуть допомогти в подоланні філософської дилеми між реалізмом і суб'єктивізмом в соціальній науці. Актор і інституційна структура хоча і різняться, але виявляються залучені в коло взаємодії і взаємозалежності [5, с. 36].

Поглиблене дослідження інституційного середовища крізь призму культури, традицій і цінностей дозволило неоінституціоналістам розробити новий критерій визначення ступеня інституалізації. У цій іпостасі вони використовують поняття символічний капітал. Під символічним капіталом неоінституціоналісти розуміють певні вірування, уявлення, інші внутрішні особливості людей, на основі близькості яких відбувається згуртування цих людей в рамках конкретної організації. Основним засобом трансляції символічного капіталу є неформальні інститути.

Оскільки неформальні правила гри і їх динаміка є найважливішим обмежуючим фактором інституційних змін, це вказує на такі їх властивості, як кумулятивність і еволюційність. Кумулятивність інституціональних змін означає їх залежність від минулої траєкторії розвитку [path dependence]: зміни, що почалися в якомусь напрямку, триватимуть в майбутньому все з більшою силою. Еволюційність цих змін вказує на їх поступовість і повільність [7, с. 114].

Можна зробити висновок, що розвиток держави і права необхідно розглядати саме з точки зору інституційних змін. Там де такі зміни виявилися прогресивним, тобто сприяли встановленню ефективних механізмів взаємодії між державою і суспільством, забезпечували виконання функцій держави інституалізація держави проходила успішно. В тих державах де зміни виявилися неефективними виникали інституційні кризи.

В рамках інституційної системи сучасної держави конкуруючими трендами її розвитку є загальнолюдський вимір цінностей виражений в європейській правовій традиції та локальні традиції виражені в ціннісній системі конкретної держави. Таким чином можемо констатувати наявність двох рівнів інституційної спадщини, які разом з двома основними трендами еволюції інституційної системи – глобалізації та глокалізації зумовлюють розвиток інституційної системи сучасної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Veblen T. Limitation of Marginal Utility / T. Veblen // Journal of Political Economy. – 1909. – Vol. 17. – P. 1-13 Режим доступу http://www.elegant-technology.com/resource/MARG_UT.PDF
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; Пер.с англ.; Вступ.ст. С.Г.Сорокиной; Общ.ред. В.В.Мотылева. – Прогресс – М.: Прогресс, 1984. – С. 200-202.
3. Дуглас Норт Институты институциональные изменения и функционирование экономики / Перевод с английского А.Н. Нестеренко – М.: Фонд экономической книги «НАЧАЛА». – 1997. – 190с.
4. Серл Дж. Что такое институт / Дж. Серл // Вопросы экономики. – 2007. – №8. – С. 5-27.
5. Ходжонс Дж. Что такое институт / Дж. Ходжонс // Вопросы экономики. – 2007. К – №8. – С. 28-48.
6. Исаев И.А. Социальные (политические) институты и власть / И.А. Исаев // Право и государство: теория и практика. – 2008. – №9. – С. 26-37.

7. Баштанник, О. В. Історичний інституціоналізм у політичній науці: конкретизація аналітичного поля застосування / О. В. Баштанник // Грані. - 2012. - № 8. - С. 113-118.